

ZAGREBAČKI BOGOSLOVI U VRIJEME PREPORODA

Franjo Emanuel Hoško

Zagrebački su bogoslovi osnovali uz odobrenje sjemenišnog poglavarstva 1836. *Ilirsko narodno skladnoglasja društvo*, zvano *Skladnoglasje* a kasnije *Vijenac*.¹ Starije *Ilirsko narodno društvo domorodne mladeži duhovne siemeništa Zagrebskoga* ili *Kolo mladih rodoljuba*, kasnije *Zbor duhovne mladeži* ili jednostavno *Zbor* zabranjeno je. Od 1840. pa do 1945. njeguju se oba ova društva i u njima se pronalaze mogućnosti izražavanja školskih i izvanškolskih kulturnih interesa. Istovremeno društva se uključuju u kulturne tokove naroda, naročito u razdoblju Preporoda, kad su i nastala što nameće pitanje o njihovom međuodnosu i eventualnoj uzročnoj povezanosti.

Ilirski je pokret bio uvjetovan političkim i ekonomskim stanjem hrvatskog društva, državnim položajem hrvatskih zemalja kao i kulturnom situacijom. Početkom 19. st. zemlja je bila politički razjedinjena, razdijeljena u više međusobno nepovezanih upravnih jedinica a ekonomski iscrpljena protunapoleonskim ratovima. Kulturno je ostala nepovezana, a jezički nejedinstvena. Stoga nije mogla osigurati narodnu samoobranu i zakočiti ekspanziju imperijalističkih težnji Madara, koji su sve poduzeli da ostvare nacionalnu državu od Karpata do Jadrana s jedinstvenim madarskim jezikom. Ipak, pojedinci su bili svjesni opasnosti koja je prijetila sa sjevera. Na primjer, među crkvenim ljudima biskup Maksimilijan Vrhovac, pa svećenici: Tituš Brezovački, Antun Mihanović, Tomaš Mikloušić i drugi. Svi su oni tražili puteve otpora madarskom jezičnom, kulturnom i političkom imperijalizmu. No, i oni su tek djelomično bili svjesni da uspješnost takvog otpora ovisi o prethodno ostvarenoj nacionalnoj integraciji Hrvata. Ta integracija je djelo Ilirskog pokreta koji se u četvrtom desetljeću prošloga stoljeća razmahao pod vodstvom Ljudevita Gaja. Svjestan svoje uloge rekao je 1861. već pomalo zaboravljeni Gaj: „Da ne bude Hrvatima Ljudevita Gaja, oni bi danas bili Madari ili Nijemci. Ta oni se (1836) nisu mogli ni jednim narodom nazivati, jer im je falilo glavno obilježje narodne osobine — zajednički jezik.”

Prvi cilj Ilirskog pokreta bio je politički: suprotstaviti se madarskim političkim i teritorijalnim prisvajanjima. To je i postignuto povezivanjem historijske državne tra-

1 Ovaj izvještaj je pročitao na spomenu tog događaja 16. VI. 1979. u zagrebačkom bogoslovskom sjemeništu.

dicije hrvatskog plemstva s građanskim političkim pokretom za afirmaciju hrvatske nacije i njezine državnosti. Pokret je učinio i prve korake u prevladavanju pokrajinske rasejpekanosti i oko Zagreba okupio sve hrvatske pokrajine unutar granica habsburške monarhije u svijesti jedinstvene pripadnosti. Događaji 1848. i 1868. barem su djelomično zagarantirali realnost tadašnje političke situacije.

Preporod je imao i svoj kulturni zadatak. Štoviše, njime se ostvarivao i politički cilj. Tako je kulturni program presizao neposredni politički program, naime: pod okripljem klasičnog ilirskog imena, prihvaćenog neposredno od Matije Petra Katančića, trebalo je oko Zagreba okupiti sve južne Slavene na osnovi jednoga književnog jezika da bi se moglo oprijet¹ mađarizaciji.² Upravo su te jezično-književne teme koristili vode ilirskog pokreta za pokretanje građanske i svećeničke inteligencije pridobivši je zajedno s njezinom omladinom, dijelom mladog građanstva i plemstva. Tako je kulturni program Preporoda u sebi zapravo nosio one krajnje političke ciljeve: južnoslavensko jezično i narodno-političko jedinstvo. Te dalekosežne ciljeve nije ostvario, ali je uspješno izvršio izbor između dva postojeća pismena jezika: kajkavskog i novoštokavskog u korist štokavskog. Prihvatio je Gajev prijedlog hrvatske latiniice u grafiji, a postavio je putem Bečkog književnog dogovora osnovicu jezičnom zajedništvu Hrvata i Srba. Istovremeno je omogućio prevladavanje feudalizma, u korist društvene integracije, koja zajedno s jezičnom, literarnom, kulturnom i političkom predstavlja cjelinu hrvatske nacionalne integracije. Tako je Ilirski pokret postao presudan u povijesti Hrvata te s pravom nosi i drugo ime: Narodni preporod.³

Društva zagrebačkih bogoslova pokazuju od svojih početaka bitno ilirska obilježja. Govore to i njihovi najstariji nazivi s ilirskim imenom. Pravila kasnijeg *Zbora* ističu kao osnovnu svrhu društva „zdelavanje narodnog jezika... da s jedne strane našem zanemarenomu i zapuštenomu ilirskom jeziku, kog isti inostrani nazivlju jezikom junačkim, prvi cvet i junaštvo povratimo novimi uvežbavanji, z druge pako krepkost i gipkost njegovu umnožimo ...” Članovi društva prihvatili su obvezu pohađati „predavanja narodne dogodovštine... za razgaliti dakle neznanstva tmine” kao i predavanja „istog jezika naučanjem i prednašanjem, koje poleg rukovodstva Vekoslava Babukića i drugih boljih slovničarah u opredjeljeno vreme neizostanljivo daržati se ima.” Također je zadatak članova društva sabirati u vrijeme velikih školskih praznika narodne pjesme i manje poznate riječi, kupovati stare domorodne knjige, a napose uvijek i svagdje govoriti narodnim jezikom. Tako će se ukloniti predrasuda „da naš narodni jezik za društveno obphodenje nezreo jest.”⁴ I glazbeno društvo *Skladno-glasje* ima zadatak „da bi se gojila uzajamna sloga i ljubav, a promicao duh narodni.”

2 Usp. pismo franjevca Kaje Adžića Lj. Gaju: DIČELIĆ, V., *Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju*. Zagreb 1909, 6.

3 Literatura o Preporodu je obilna. Na ovom mjesti izdvajam: FANCEV, F., *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda*. Građa za povijest književnosti hrvatske, 12(1933); ŠIŠIĆ, F., *O stogodišnjici ilirskoga pokreta*. Ljetopis JAZU, 49(1937), 99–130; *U povodu 100. godišnjice smrti Ljudevita Gaja*. Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 3(1973); HORVAT, J., *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*. Zagreb 1975.

4 BUTURAC, J., *Povijest Zbora duhovne mladezi zagrebačke 1836–1936*. Zagreb 1937.

Uz njegovanje glazbe „cilj je društva našeg također ovaj: da se duh narodnosti i ljubav prema domovini probudi, povekša i utvrdi. Zato hoćemo da se občinski društva posli od sada (1840) u narodnom, naime, Ilirskom jeziku pretresaju.” Pravilo *Skladnoglasja* je dopunjeno 1845. i tada naglašava: „Svakom je čoveku potlam Stvoritelja njegovog narodnost perva i koju oskvrnuti slobodno nije, svetinja”, a zato je samom društvu dužnost „jedina i perva: narodno blagostanje svoga Naroda.” Članovima društva je pak prvi zadatak „da si podpunu savršenost narodnog jezika pribave.”⁵

Među onima koji su utjecali na nastanak bogoslovskih društava, njihovo djelovanje i napredak, na prvom je mjestu *Stjepan Mlinarić* (1814–1876), inicijator osnivanja *Zbora* i sastavljač njegovih prvih pravila. U sam osvit Preporoda Mlinarić studira u Beču i biva „zaokupljen preporodom cjelokupnog hrvatskog kulturnog i nacionalnog života, mnogo sadržajnije, a također i znatno prije nego mnogi kasniji istaknuti predstavnici hrvatskog narodnog preporoda.” Bio je „idejni utemeljitelj prvog hrvatskog kulturnog društva – *Zbora duhovne mladeži zagrebačke*, ali također suučenic Strossmayerov, prijatelj Kurelčev, kasnije Jarnevićkin, Vrazov, Kušlanov, prijatelj i poznanik svih skoro poznatijih predstavnika hrvatskog narodnog preporoda – Gaja, Babukića, Vukotinića, Rakovca, Štoosa, Topalovića, Marića – prijatelj oca panslavizma Jana Kolara, kao i drugih slovačkih i srpskih poklonika hrvatskih preporodnih ideja i slavenske uzajamnosti, pisac u preporodno doba prvog pokušaja povijesti hrvatske književnosti.” Ostavio je dva značajna rukopisa: *Izpisanje Međimorja kakti zbirke hrvatskoga slostva* i *Vekovi Ilirie*. Prvi spis je pokušaj monografije Međimurja, a drugi povijest svih hrvatskih krajeva. Njegova djela Gaj i suradnici nisu htjeli tiskati, – kako bilježi Dragojla Jarnević – jer se navodno „Gaj boji učene, znanstvene i pomalo može biti i intrigantske glave Mlinarićeve.”⁶

Programi bogoslovskih društava nisu ograničeni na kulturnu djelatnost samih bogoslova, oni su i u funkciji narodnog osvješćivanja i narodnog napretka. Tako zapravo društva unose u svoj program ideje Ilirskog pokreta značajne za svakog člana društva. U pravilima, kao i u zapisnicima društva očit je opći žar Preporoda, tako da opća društvena klima u znaku ilirizma postaje i klimom u zagrebačkom bogoslovskom sjemeništu. Istovjetnost kulturnog programa bogoslovskih društava s kulturnim programom Ilirskog pokreta ne znači da su društva nastala na nagovor preporoditelja izvan sjemeništa, tj. utjecajem sa strane. Ta, bogoslovska su društva bila prva među društvima svoje vrste i nastala su prije drugih sličnih društava među građanima. Ilirci smatraju njihovo djelovanje veoma značajnim u Preporodu. Radu društava prethodio je kazališni život. Sve to govori o autohtonosti nastanka i djelovanja tih društava. Iako je program bogoslovskih društava unutar općih stremljenja Ilirskog pokreta, njihov doprinos je značajan do te mjere da dostatno tumači sam sebe. On nije samo reprodukcija preporodnih zadataka unutar sjemeništa, nego se slaže s težnjama i nastojanjima društveno, kulturno i politički najsvjesnijeg dijela hrvatskog društva.

5 ZJALIĆ, M., *Glazbeno – pjevačko društvo „Vijenac,, u zagrebačkom sjemeništu*. Zagreb 1906.

6 BARTOLIĆ, Z., *Za vuglom provincija*. Čakovec 1978, 136–165.

Osim Mlinarića, još su dvojica zagrebačkih svećenika tijesno povezana s nastankom bogoslovskih društava i s prvim godinama njihovog djelovanja. To su *Pavao Štoos* (1806–1862) i *Josip Juratović* (1796–1872). Obojica su pripadali najužem krugu ilirskih pokretača. Štoos je jedini svećenik prikazan na Bukovčevoj slici „Hrvatski preporod”. Njegov *Kip domovine* nastao je iste godine kad i Gajeva *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (1830). U vrijeme nastanka bogoslovskih društava 1836. i 1839. Štoos je u Zagrebu ravnatelj kancelarije biskupa Aleksandra Alagovića, odnosno tajnik biskupa Jurja Haulika. Starijem društvu je sigurno pomagao svojim savjetima u prvim godinama krize, a koliko je bio bliz mlađem društvu vidi se po uglazbljenim i izvedenim pjesmama. Prijelomna 1848. g. još je očitije pokazala da su zagrebački bogoslovi bili pod Štoosovim utjecajem. Štoos je bio ne samo pjesnik nego i glazbenik, ali je u ovom razdoblju daleko poznatiji glazbenik Josip Juratović – orguljaš i voditelj kora zagrebačke katedrale. Kroz više od dva desetljeća bio je vezan uz *Skladnoglasje*, koje je 1865. objavilo njegovu pjesmaricu *Sbirka crkvenih četverospjevah*. Juratović je utjecao na glazbeni razvoj dvojice vodećih glazbenika među bogoslovima, na *Miju Hajka* (1820–1848) i *Vatroslava Vernaka* (1824–1863).

Članovi koji su se najviše zauzeli za osnivanje bogoslovskih društava bili su Jakob Petek, Pavao Joža i Lavoslav Firholcer. Njihovo kasnije djelovanje tumači ulogu u danima osnivanja društava. *Jakob Petek* (+1871) bio je župnik u Kapeli i Bjelovaru. Nosilac je odlikovanja za zasluge u organiziranju škola u bjelovarskom kraju. On je bio prvi predsjednik *Zbora*, a njegov je nasljednik bio *Lavoslav Firholcer* (1816–1865), kasnije sjemenišni odgojitelj, vjeroučitelj varaždinske gimnazije, župnik u Vinici i sastavljač dvaju školskih priručnika (*Certica iz poviestnice Hervatske* i *Hrvatsko-slavenske slovnice za početnike*). Prvi pak predsjednik *Skladnoglasja* *Pavao Joža* (1820–1891) godinama je djelovao u Zagrebu kao kapelan, župnik i profesor preparandije, a bio je i ravnatelj nadbiskupskog sirotišta.⁷

Rad ovih ljudi uzdigao je važnost sudjelovanja bogoslova u cjelini ilirskog pokreta do te mjere da je to sam Gaj mogao potvrditi obraćajući se svojim suradnicima: „Braćo, ne trebamo se bojati za našu stvar. Ako svi danas poginemo, ovi (tj. zagrebački bogoslovi) će ju uzdržati.”⁸ Oduševljenje bogoslova za Preporod i njegove vođe posebno je bio uočljiv prilikom Gajeva posjeta 1839. sjemeništu, te 1843. u vrijeme županijskih izbora. Ti su događaji bili i razlogom krize za društva, koja je sretno prebrođena.⁹ No, događaji 1848. gotovo su uništili ne samo rad društava nego i samo sjemenište. Tada su ideje ilirizma dosegle političku pobjedu, ali su zbivanja pokazala koliko su u shvaćanjima ilirskih vođa prisutne – Crkvi strane – zasade liberalizma.

Ilirski pokret, naime, predvodila je građanska inteligencija, a ona je zasigurno bila kao i sva ondašnja evropska inteligencija – vođena liberalnim idejama. Liberalizam je kod inteligencije u Monarhiji imao i vlastitu kolijevku, jozefinizam. Zato građan-

7 PLEVNJAK, F., *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva*. Zagreb 1910. 142, 183–186, 188, 189, 272, 310.

8 L(ACHNER), J., *Zagrebački događaji od 9. prosinca 1843*. *Katolički list*, 94(1943), 478–481, 559–562.

9 *Isto mjesto*, 509.

ska inteligencija prošlog stoljeća u vjerskim i crkvenim gledanjima nastavlja jozefinističku crkvenu politiku, tj. želi zadržati Crkvu u služinskom odnosu prema državi, ali istovremeno nastoji umanjiti njezinu ulogu u javnom, društvenom i kulturnom životu do te mjere da ona bude potpuno laička. Liberali namjeravaju taj cilj ostvariti preuzimanjem društvenih funkcija iz ruku crkvenih ljudi i mijenjanjem samog lika svećenika kojem kao uzor postavljaju radikalne značajke jozefinističkog svećenika kao državnog službenika, graditelja društva lojalnog državi. Takav program nužno nastoji liberalizirati sam svećenički život i preurediti ga po tipu laiciziranog društvenog gledanja. Ilirizam je liberalna gledanja koristio i u tumačenju budućeg odnosa među Slavenima: jugoslavensku uzajamnost očekivao je kao posljedicu prihvaćanja takvih gledanja. Ilirski su vođe, naime, nužno morali rješavati pitanje pripadnosti južnoslavenskih naroda katolicizmu i pravoslavlju. Premda to vjersko pitanje nisu postavljali u prvi plan, trebalo ga je rješavati u određenom trenutku. Tada su ponudili liberalnu koncepciju odstupanja od dogmatičnosti i koncepciju vjerskog indiferentizma. Još je 1843. ilirski vođa Dragutin Rakovac nazvao slijepim ljudima one saborske zastupnike u Požunu koji su poistovjećivali ilirizam s katolicizmom, a instalacija bana Jelačića 1848. po pravoslavnom patrijarhu Josifu Rajačiću nije pokazala samo izvanredne političke prilike, nego i takva ilirska liberalna shvaćanja.

Ta shvaćanja iliraca našla su svoj osobit izraz na narodnoj skupštini 25. III 1848. u Zagrebu kad su usvojena *Zahtijevanja naroda* u 30 točaka, gdje 29. zahtjev traži: „Odmah od sada sve domaće časti od najveće počemši, tako duhovničke, kao i svjetske, ne smije drugi imati i obnašati, nego samo sinovi trojedne kraljevine.” Posljednji zahtjev traži: „Ukinuće celibata i uvođenje narodnog jezika u Crkvu polag starinskoga hrvatskoga prava i običaja.”¹⁰ Isti dan su svećenici stubičkog dekanata pod predsjedništvom mecene mnogih Iliraca opata *Ivana Krizmanića* također zatražili dokidanje celibata i reformu sjemeništa. Iste je godine u Gajevoj tiskari Pavao Štoos izdao spis *O poboljšanju ćudorednosti svetjenstva* u kojem i on zastupa napuštanje celibata. S njim su se složili svećenici pokupskog dekanata. Slijedeće je godine školski odsjek banskog vijeća izradio i proglasio *Osnove temeljnih pravila javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju* gdje se predviđa osnivanje zagrebačkog sveučilišta i traži da slušatelji teološkog fakulteta borave „perve godine tri godine svojih naukah izvan sjemeništa duhovnoga. Za to vrijeme će dobivati novčanu potdporu od sjemeništa, koja će biti jednaka troškovima koji su dosada u sjemeništu na njih dolazili”, a samo „stražnje godine će provesti u sjemeništu”.¹¹

Nije poznato da li je koji od tih liberalnih zahtjeva nastao unutar sjemeništa, ali je njihov odjek potresao sjemenište: neki su bogoslovi otpušteni, a u mjesec dana, od njih 114, 94 je napustilo sjemenište. Nakon toga 19. travnja 1848. biskup Haulik ga je raspustio obnovivši ga tek krajem slijedeće godine. No, kad su se bogoslovi ponovno sabrali u Zagrebu, Ilirski je pokret već zamirao pod Bachovim apsolutizmom: raspušten

10 HORVAT, J., *Ljudevit Gaj*, 255.

11 CUVAJ, A., *Gradja za povijest školstva*, sv. III, Zagreb 1910, 367.

je Sabor, dokinut ustavni život. Započela je sustavna germanizacija. Pod državnu kontrolu došla su i sva društva, pa i društva zagrebačkih bogoslova. Tako je od negdašnjeg *Ilirskog narodnog društva domorodne mladeži*, tj. *Zhora*, postala sekcija bibliofila, *Čitaoničko društvo*. Od *Skladnoglasja* je kroz desetljeća apsolutizma djelovao jedino „upravitelj i čuvar imovine”. Tako su opći događaji apsolutizma zajedno s reorganizacijom sjemeništa 1853. u duhu konzervativnih crkvenopedagoških gledanja, koja u korijenu čupaju svaki znak liberalizma, sveli djelovanje društava zagrebačkih bogoslova najprije na puku egzistenciju, a zatim im nametnula preorijentaciju. Tako su društva izgubila živahnost preporodnih godina, a njihov interes je usmjeren na održavanje prigodnih akademija, izdavanje nabožnih knjiga i nabožne poučne literature. Preusmjerenja dokazuje i promjena imena ranijeg društva 1857. u *Zbor duhovne mladeži zagrebačke*. Prestankom apsolutizma 1860. ponovno se otvorilo sjemenište općim društvenim gibanjima pa su poduzimani pothvati veće kulturne i društvene vrijednosti. No, društva više nisu obnovila oduševljenje ilirskih dana, niti je njihov rad imao onakav odjek i priznanja kao u ilirsko vrijeme.

Prosudba programa i rada društava zagrebačkih bogoslova u vremenu narodnog Preporoda jasno govori da ta društva nisu posljedica sjemeništu izvanjskih zbivanja i zato odjek tih zbivanja u crkvenim redovima, nego ukazuje na samoniklost i izvornost u nastanku i u radu. U danima svoga nastanka i u prvim godinama djelovanja one su odraz i izraz ondašnjeg društvenog, političkog i kulturnog zbivanja u kontinentalnoj Hrvatskoj i izraz angažiranosti crkvenih ljudi. To potvrđuju pojedinci koji su svojim zalaganjem oživotvorili društva, organizirali im rad i dali im program. Premda im je program istovjetan s programom Preporoda, neosporna je određena samostalnost i autonomnost unutar općeg ilirskog zbivanja. Bogoslovi i mladi svećenici drugovali su u to vrijeme s ilircima pa su im postale bliske i ideje liberalizma, prikrivene u shvaćanjima iliraca. Događaji 1848. su zbog tih ideja doveli društva u tešku kušnju. Čini se da su se bogoslovi solidarizirali s liberalnim zahtjevima iliraca obzirom na crkveno uređenje više u žaru općeg zbivanja nego iz stvarnog opredjeljenja. No, posljedice su došle jednako naglo kao i sama kušnja: sjemenište je raspušteno, a ubrzo je zatim u obnovljenom sjemeništu uređenje vraćeno u prepreporodno razdoblje. Ipak, osnovne tekovine Preporoda su sačuvane, a bogoslovska su društva nakon apsolutizma nastavila svojim radom.